

УДК 82.09 І.Франко:398.838(=161.2)

СПІВАНКИ-ХРОНІКИ ПРО ЛУК'ЯНА КОБИЛИЦЮ У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Оксана ЧКАЛО

*Інститут народознавства НАН України,
просп. Свободи, 15, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано концепцію Івана Франка щодо ролі окремої особистості в історичному процесі та специфіки відображення локальних подій у фольклорі. Простежено особливості виникнення образу народного героя та його втілення у зразках ліро-епосу.

Ключові слова: фольклор, фольклорний образ, тематичний цикл, опришок, співанка-хроніка.

Важливим етапом у розвитку сучасної фольклористики є звернення до своєрідного народнопісенного пласту – пісень-хронік. Вони належать до ліро-епічної творчості українців, котрі живуть на західному терені краю. Пісні-хроніки – сукупність ліро-епічних творів, які відображають локальні історичні, громадські та побутові події, що справили сильний психо-емоційний вплив на народне середовище. Це своєрідні поетичні спогади про виняткові події, учасниками яких були самі укладачі чи виконавці та аудиторія слухачів. Це унікальний матеріал, що уможливив дослідження проблем виникнення фольклору, з'ясування особливостей відображення подій у народнопісенних творах та специфіки змалювання нових реалій за допомогою традиційних засобів вираження.

Одним із перших дослідників, які розпочали науковий аналіз пісень-новотворів, зверталися до питань виникнення та відображення у них реальної дійсності, був Іван Франко, який наголошував, що «український народ знаходиться ще в тому періоді розвитку, який деінде вже давно пройшли, а який називається епічним. З темряви його нужди вицвітають ще казкові квіти свіжої народної поезії» [7, с. 96].

Захоплення Гуцульщиною та зацікавлення її фольклором підштовхнуло його до написання розвідки про діяльність народного посла до Віденського сейму Лук'яна Кобилиці. Аналізуючи події Весни народів 1848 року, І. Франко писав, що «серед тої хуртовини надзвичайних появ заслугоує на пильну увагу епізод, якого видовищем був благословенний закуток нашого краю, заселений гуцулами, околиця над ріками Черемошем та Путилівкою, в колишнім Русько-Кимполунзькім околі, в теперішнім Вижницькім повіті на Буковині. Героєм того епізоду був гуцул Лук'ян Кобилиця, простий, неписьменний селянин, що завдяки незвичайним обставинам бурливих років зайняв деяке місце в історії того часу і звернув на себе увагу німецьких та слов'янських істориків [...] та й не досить сього: сам гуцульський народ звеличав його пам'ять у піснях і не забув його імені й досі» [8, т. 47, с. 249].

Протягом 1882–1883 років, перебуваючи у Відні, переглядаючи архів Івана Федоровича (галицький шляхтич – прихильник скасування панщини – мав неабиякий вплив на погляди Кобилиці), І. Франко натрапив на «деякі причинки, а з уст В. Федоровича й його матері

Кароліни Федоровичеві [...] чув те, що оповідав про Кобилицю покійний Іван Федорович» [8, т. 47, с. 249]. 1885 року отримав від Теофіла Окуневського зафіксовані спогади о. Білінкевича, який служив на парафії в с. Ферескул над Черемошем. 1898 року у Довгополі записав від гуцула Осьвіцінського деякі матеріали про гуцульського депутата, користувався матеріалами Г. Купчанка, Р. Кайндля, О. Колесси.

У статті, присвяченій Лук'янові Кобилиці, І. Франко не тільки ставив собі за мету висвітлити його історичну роль у визвольному русі гуцулів, а й з'ясувати, як історичні події зазнають трансформацій у народнопісенній традиції, а постать народного героя трансформується у фольклорний образ.

Працюючи над публікацією, І. Франко передусім увів свого читача в історичну передісторію подій, пов'язаних з діяльністю Кобилиці. Він подав тогочасне суспільно-історичне тло, життєпис народного героя. Докладних біографічних відомостей про нього не збереглося. Відомо лише, що Кобилиця народився у Путилі (сьогодні районний центр Чернівецької області) на початку 1800-х років. У 1842–1843 та 1847 роках очолив повстання проти соціального і національного поневолення, як наслідок, був ув'язнений. У 1848–1849 роках його обирали депутатом до австрійського парламенту, де він виступав за скасування панщини та передання земель простому людові. І. Франко зазначав, що «лишається ще одна можливість: допустити у Кобилиці якийсь більш або менше ясний ідеал гуцульської автономії, свого власного порядку, “щоб гуцули були самі в собі, аби їм ніхто не мав до розказу лише сам цісар”» [8, т. 47, с. 287]. У 1849 році його засудили у Чернівцях за скликання народних зборів, так званих “сесій”. Помер ватажок 1851 року у місті Гура-Гумора (тепер – у складі Румунії).

Образ народного героя, на відміну від пісень опришківської тематики, не виписаний так яскраво, як, наприклад, у піснях-хроніках про Олексу Довбуша, велич якого представлена в ідеальних портретних характеристиках та дещо у гіперболізованій формі:

Лиш на камені найбільшій на горі високий
Сидит Довбуш, гірський орел, пишно сивоокий,
Кучерявий, чорнобровий, стан високий має,
А убрane таке на нім, що аж ся влисає.
У сардачку сукняненькім, а шнури шовкові,
В дармовисах сухозлотних, що нема такої
Ані в царя, ні в цариці, за крисанев пави,
Та й золоті огольони, що на Венграх ткали.
Ремінь на нім сріблом битий, в руках пістолети,
А капцури жировані із самого злата.
Порошниця в самім золоті навхрест через плечі,
А барточка Довбушева аж си сріблом мечіт,
Так і сяє і блищить, як роса на сонці,
А сам Довбуш такий файний, як ружа в віконці [5, с. 83].

Зокрема, І. Франко відтворив образ Кобилиці, послуговуючись спогадами сучасників повстання та відомостями, які зафіксувала народна проза. Федорович описував, що «се був гуцул не зовсім звичайний. Високий ростом, стрункий. Він був білий на лиці, мав світле волосся, що густими кучерями спадало йому на плечі і типове подовгасте лице з меланхолійним виразом [...]. Усе задуманий і не скорий до розмови, Кобилиця з течією

загального розговору рідко вкидав свої два-три слова, але ті слова все свідчили про його розум, енергію та скуплену думку. І загалом уся постава Кобилиці свідчила про щось незвичайне, він подобав інколи на якогось пророка [...]. А іноді на чоловіка, що привик розказувати» [8, т. 47, с. 250].

Образи Довбуша і Кобилиці змальовані за допомогою золотих, срібних і білих кольорів, які у народній свідомості асоціювалися з благородством, порядністю, чесністю. Фольклорний життєпис героя певною мірою розширює рівень індивідуалізації персонажа, однак, незважаючи на це, «герої творів [...] все ж є уособленням, персоніфікацією сталих типів особи» [10, с. 5], у відтворенні яких спостерігається певна динаміка. У сюжетах давнішого походження мужність, доблесть героя змальовані за допомогою портретних характеристик (портрет Довбуша чи Кобилиці). У хроніках ХХ століття, присвячених національно-визвольним змаганням, героїзм персонажа прочитується з його дій. Основним його критерієм є відданість справі національного визволення.

Зазначимо, що сюжети хронік про Лук'яна Кобилицю відтворюють різночасові епізоди селянського повстання. І. Франко зауважив, що народна традиція витворила свій варіант розвитку подій і ролі селянського ватажка у них, адже часто хронологія історичних і фольклорних фактів не збігається. Згідно з хронікою, яку зафіксував Олександр Колесса наприкінці ХІХ століття у Стронці-Путилові на Буковині, заворушення у Путилі відбулися унаслідок агітації Кобилиці та інших депутатів, які повернулися з Відня:

Збунтували депутати цілую громаду,
Сами пішли у Сербінів усі на пораду.
Ци чули ви, люди добрі, за такі публіки,
Що написав Кобилиця на панів супліки?
Ой як они написали, дали до крисенту.
Іде войска в Путилову аж піврегіменту.
Ой сідлают в Чернівцях коні воронії,
Та виводя [т] в Путилову ще три компанії.
Обступили Путилову на всі штири чісті,
Путиляннів описали, що самі опришки [5, с. 116].

Фактичним же поштовхом до заворушень 1843 року, було свавілля дідича Джурджована щодо користування лісами, в яких селянам заборонялося рубати дрова. Для придушення бунту влада справді прислала з Чернівців військо. Розселені по хатах вояки, як розповідав сімдесятилітній гуцул Осьвіцінський у Довгополі, різали волів, шкіру залишали, а м'ясо варили і їли [8, т. 47, с. 286]. Аналізуючи епізоди, в яких відтворено наслідки повстання, І. Франко вказав на те, що новина не подає, наприклад, мотиву покарання організаторів виступу (наявний у народній прозі [8, т. 47, с. 113]), а натомість вказує на матеріальні втрати селян унаслідок такого квартирування:

Ой ріжут сірі воли, жовніри ся ділют,
А Джурджован, то славний пан, нічо му ни вдіют...
Звоювали Путилову в велике говіне,
Та забрала барабульки, нима й на насіне [6, с. 144].

Звичайно, втрата худоби та картоплі прикро вразила селян Путили, оскільки прирікала їх на голод. Варто зазначити, що цей епізод ілюструє певну типологію відображення дій чужинців-поневолювачів, які застосовували подібні репресивні методи впливу на українців у XX столітті, що засвідчують більш сучасні фольклорні зразки.

Як зафіксовано у хроніках, після бунту у Путилі метою влади було ув'язнення його натхненника:

А яблінка суховерха не хоче родити,
Уже пішли Кобилицю у Плоску ловити.
Ой там його змудрували, супліку читали,
Та й там уже йго на чьис завйизали.
Ой йго завйизали – дей же йго кату!
Та й розбили Кобилиці в Краснім Ділу хату.
Они йго завйизали тонкими линвами.
Та й займили у Стронец долів облазами [6, с. 145].

За допомогою психологічного паралелізму віддзеркалено тривогу народу за долю свого ватажка. Навіть природа відгукується на арешт Кобилиці («яблінка суховерха не хоче родити»), якого, як і Олексу Довбуша, «змудрували», захопили підступом, що характерно для творів епосу, де тільки завдяки хитроцям вдається подолати героя. Мотив хроніки вказує на просторові характеристики події, які мало змінюються у різних пісенних зразках. Згідно з більшістю варіантів, славного буковинця зловили у Плоскій, однак вказівка на місце покарання варіюється: в одних зразках – вели у Стронець, а в інших – у Вижницю чи Чернівці, що якоюсь мірою свідчить про наявність домислу.

Подальшу долю селянського ватажка змальовано також по-різному. В одному з варіантів його мали побити киями, але, як писав І. Франко, «достойне поведіння Кобилиці та його постава охоронили його від того» [8, т. 47, с. 257]. Народного оборонця «убили в підкови залізни» і повели до в'язниці у Чернівці. Ця ж подія відтворюється в іншому варіанті, згідно з яким «ймили ж они Кобилицю, супліки читали, катували біле тіло, водов відливали» [5, с. 120]. Звертаючи увагу на проблему специфіки відтворення дійсності у фольклорному творі, І. Франко зауважив, що подібні каральні езекуції не були рідкістю у той час, тому епічна традиція саме так змальовує важкі поневіряння справжнього героя, який терпів за народну справу. Він наголошує на гіперболізації страждань гуцульського ватажка: «Певна річ, такі деталі, як відливання водою людей, що вмівали під буками, або як биття в часі протоколу “до признання”, були звичайні явища в тій добі, і фантазія співака-гуцула легко могла приложити її і до Кобилиці. Пізніше любили прибільшувати терпіння улюбленого ватажка. Один говорив докторові Олександрові Колесі, що по тім бунті Кобилицю завезли до Дорної та ланцями до підлоги прикували («Жите і слово», III, 234), хоча се можемо сказати напевно, що Кобилиця не був ув'язнений в Дорні» [8, т. 47, с. 258].

У піснях-хроніках розглянуто депутатську діяльність Кобилиці. Народна пам'ять зафіксувала епізод прощання з рідним краєм перед від'їздом до Відня:

Та й кувала зозулечка сивенька, маленька,
З'явилася в Путилові співанка новенька.
Ой новенька співаночка та й нова каплиця,
Виреджавесь до Відної Лукин Кобилиця.

Але вийшов на подвір'є, зачав говорити:
– Тяжко мені на серденьку, бозна як гостити.
А як вийшов на ограду, попестив корови:
– А Бог знає чи си верну із цієї дороги.
А зав'яз буйний вітер садами-ланами,
Виреджавси Кобилиця до права з панами [5, с. 118].

Мотив передає схвильованість героя перед далекою дорогою. Драматизм ситуації підсилюється образом зозулі, яка віщує біду, нещастя. Однак, незважаючи на сумні передчуття, герой мужньо і рішуче береться відстоювати права своїх односельців, що передається за допомогою паралелізму: «А зав'яз буйний вітер садами-ланами, виреджавси Кобилиця до права з панами». І. Франко відзначив, що «народна пам'ять заховала згадку про селян-послів як про тих, що властиво вибороли селянам увільнення від панщини» [8, т. 47, с. 264]:

Зійшовсь Ришка з Кобилицев, взели дорожити.
«Що будем ми, Кобилице, в Відні говорити?
Що будем ми, Кобилице, в Відні та й гадати?» –
«Та треба би перед царем всю правду казати» [2, с. 557].

Збереглася й інша версія, згідно з якою головну заслугу у звільненні з кріпацтва приписували «доброму» цісареві, який «не знав» про безчинства, що відбувалися у буковинських селах. Фольклорний матеріал дає підстави не погодитись із твердженням О. Дея, який вважав, що «фольклору українців (за винятком переказів про короля Матяша) образ доброго, ідеального царя не властивий» [1, с. 28]. Цей образ простежується не тільки у хроніках про Лук'яна Кобилицю, а й пізніших стрілецьких піснях. Про віру в «доброго» монарха свідчить епізод розмови Кобилиці й цісаря:

Як приїхали в столицю до царя з просьбами:
– Вислухай уважно, царю, що ся діє з нами.
Замерзають наші діти без вогню у хаті,
Не дають нам дров із лісу ті пани прокляті.
Панські слуги в кожну хату ідуть, перевіряють,
Як вогонь ся найде в хаті, водов заливають.
Ми робимо на панщині – наше пропадас,
Гірке життя наше, а цар то не знає.
А нас женуть на роботу безплатно робити,
Нічого не дозволяють, нема з чого жити.
Слуги луплять нагаями – згинаємось вдвоє.
Поможи нам, ясний царю, просим серце твое.
Цар вислухав їх уважно, прийняв їх рішення
Та й сказав, що та панщина буде ізнесена [3, с. 78–79].

Поетичний стиль цього епізоду ще не відшліфований і тяжіє до прози. Виняток становлять постійні епітети, які віддзеркалюють традиційне ставлення простого люду до представників вищого соціального прошарку («пани прокляті»), а також важкого життя кріпаків («гірке життя»), яке й стало причиною селянських заворушень на Буковині.

Зрозумівши, що парламентські методи відстоювання прав малоефективні, Кобилиця вдався до скликання «сесій», кілька з яких відбулося наприкінці 1848 року. На цих зібраннях депутат закликав селян до непокори:

Многорітня зеленіла на Ділу ялиця,
Там збирався на нараду Лук'ян Кобилиця.
Красний Діл – він ся находить на самій границі,
Між Плоскою й Сергіями, коло Кобилиці.
Там сходилось на нараду людей дуже много
З близьких селів та й далеких до Лук'яна свого:
– Ой Лук'яне Кобилице, Лук'яне, Лук'яне,
Розкажи нам, будь так добрий, що ся з нами стане.
Поклонився Кобилиця до народу свого:
– Не бійтеся, брати, сестри, не бійтеся нічого!
Кобилиця став казати: – Не бійтеся, люди,
Робіть так, як я накажу, панщини не буде [5, с. 121].

Безумовно, така активна громадянська позиція Кобилиці, його постійні звернення до селян зі закликами до непокори не могли залишити владу бездіяльною – народного ватажка було знищено. Історія не зберегла достовірних відомостей про смерть Кобилиці, однак епізод пісні-хроніки подає народний погляд на його трагічну загибель:

– Ей, пане Джурджуване,
Вся твоя Вижниця!
Погибас у Чернівцях
Лукин Кобилиця [3, с. 39–40].

Інший варіант:

Виряджав си Кобилиця
До збору, до збору,
Впала єму доріжечка:
Цупаш до Гумору.
Впала єму доріжечка
До Тваю, до Тваю.
– Добрий вечір, усі люди,
Й тобі, паламарю!
Добрий вечір, паламарю,
Пришов ночувати,
Бо я, Лукин Кобилиця,
Хочу умирати [3, с. 46–47].

Такі розбіжності у відтворенні місця загибелі ватажка (Чернівці, Гумора) спричинені браком точних історичних відомостей. Вони були оприлюднені лише у 1949 році: Лук'яна Кобилицю таємно заслали до Гура-Гумори (сучасна територія Румунії), де він помер 1851 року [9, с. 264]. Народні співці акцентують увагу переважно на трагічному завершенні

його життя, не торкаючись подробиць, які, очевидно, були невідомі для широкого загалу. Ця тема добре опрацьована у народній прозі, про що зазначив Василь Сокіл. Учений вказав, що «про смерть Лук'яна Кобилиці немає достатньо вірогідних історичних даних, зате народна фантазія витворила різні її версії: він пропав безвісти, “пани щось му завдали, що зараз таки вмер”, отруїли, замучили» [4, с. 224].

Отже, пісні цього тематичного циклу акумулювали мотиви, які в художній формі відтворюють хроніку боротьби буковинців за свої права. Ці народнопісенні зразки засвідчують динаміку боротьби української громади, яка від стихійних опришківських виступів проти чужинецького поневолення зробила перші спроби організації громадсько-політичного спротиву. І. Франко наголосив, що сюжетика цього фольклорного пласту відображає переломлення історичних подій у пісенній традиції крізь призму трагічної долі видатної особистості – Лук'яна Кобилиці. Їхня специфіка полягає у реалістичному та докладному змалюванні подій, які не стали фотографічною копією реальних фактів. Про це свідчать розбіжності у відтворенні реальної та фольклорної хронологій, а також ідеалізоване змалювання образу народного героя, зумовлене його активною громадсько-політичною діяльністю, спрямованою на користь народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дей О. І. Легенди та перекази / О. І. Дей // Легенди та перекази. – К., 1985. – С. 7–36.
2. Купчанко Г. Песни буковинского народа / Г. Купчанко. – К., 1875. – 557 с.
3. Народ про Кобилицю : зб. фольклор. творів / упорядкув., вступ. ст. і прим. В. І. Тищенко. – К., 1968. – 180 с.
4. Сокіл В. В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти / В. В. Сокіл. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. – 320 с.
5. Співанки-хроніки. Новини / упоряд.: О. І. Дей (тексти), С. Й. Грица (мелодії). – К., 1972. – 560 с.
6. Фольклорні матеріали. Із збірки професора д-ра Раймунда Кайндля // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. 5. – С. 141–159.
7. Франко І. Я. Галицький селянський страйк в народній пісні / І. Я. Франко // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 96–100.
8. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
9. Шевченко Ф. Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст. : зб. док. / упоряд. та передм. написав Ф. Шевченко. – К., 1949. – 299 с.
10. Шульга М. О. Система типів особи у фольклорі / М. О. Шульга // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 1. – С. 3–13.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014

Прийнята до друку 29.10.2014

**CHRONICLE-SONGS ABOUT LUKYAN KOBLYTSYA
IN IVAN FRANKO'S FOLKLORISTIC RECEPTION****Oksana CHIKALO***National Academy of Science of Ukraine, Institute of Ethnology,
15, Svobody Ave., Lviv, Ukraine, 79000*

The article offers an analysis of Ivan Franko's approach to the role of an individual in the historical process and specific depiction of local events in folklore. The author has traced how the image of the folk hero arose and how it was represented in lyrical and epic texts. The folklore texts in question demonstrate the dynamics of the fight of Ukrainian people. It evolved from spontaneous opryshky movements against foreign enthrallment to first attempts at organizing public-political opposition. Focus is drawn to Franko's statement that the plot of this folklore layer is based on the historical events represented through the prism of a tragic fate of a renowned personality – Lukyan Koblytsia. These songs depicted the events in a realistic and detailed manner, however, cannot be regarded as a photocopy of real facts. The latter can be proved by discrepancy in actual and folklore chronology and idealized portrait of the folk hero based on his active public and political activity aimed at helping the people.

Keywords: folklore, folklore image, thematic cycle, opryshky, chronicle song.